

УДК [311.134:39(07)](09)

Оксана Циганок

ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Важливість процесу оновлення змісту освіти обумовлюється перш за все необхідністю приведення його у відповідність з новими освітніми потребами суспільства, а також із загальними світовими тенденціями, які відбуваються у сфері освіти.

Вивчення та переосмислення історико-педагогічної спадщини періоду 20-х років ХХ ст., характерною особливістю якого, як і в наш час, була різноманітність педагогічних систем, допоможе сучасним педагогам у визначенні змісту підготовки вчителів українознавства.

На початку 20-х років ХХ століття у республіці катастрофічно не вистачало учителів, викладачів, які б володіли українською мовою, тому гостро стала потреба підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для здійснення українізації в системі освіти.

Процес нагромадження наукового українознавчого педагогічного знання, започаткувавшись у збиранні етнографічної спадщини, становленні української літературної мови, ідеях Кирило-Мефодіївського Товариства, невпинно просувався від вимоги народної початкової школи з рідною українською мовою навчання до українізації, національної школи (Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, І. Огієнко, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга, Т. Шевченко, І. Ющишин).

Окремі українознавчі проблеми розглядалися з урахуванням радянських історіографічних традицій в історико-педагогічних працях: «Історія педагогіки» М. Даденкова (1947); «Народна освіта і педагогічна освіта в Українській РСР за 50 років» (1967); «Антологія педагогічної думки Української РСР» (упор. Н. Калениченко (1988); «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок ХХ століття). Нариси» (1991).

Національно-освітнім спрямуванням наповнені історико-педагогічні праці вчених Л. Вовк, Н. Гупана, І. Зайченка, В. Кузя, О. Любара, В. Майбороди, Ю. Руденка, Н. Сивачук, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Є. Сявакко, Д. Федоренка.

Законодавчо закріплені зміни, що відбулися в системі освіти України, підготували ґрунт для прийняття цивілізаційних стандартів і цінностей, обґрунтованих у працях О. Вишневського, І. Зязюна, П. Кононенка, С. Клепка, В. Курила, М. Лещенко, В. Майбороди, О. Матвієнко, Н. Ничкало, А. Погрібного, О. Сухомлинської, М. Стельмаховича, Г. Філіпчука.

Метою статті є дослідження питання підготовки вчителів українознавства у 20-х роках ХХ ст., щоб на цих засадах сприяти вирішенню актуальних для сьогодення завдань змісту філологічної освіти.

У журналі «Шлях освіти» автор І. Н. писав: «Зразу ж постало ще одне важливе питання: хто буде викладати в українській школі? Старий лад не залишив нам учителів, професорів-українців, це б то не по походженню тільки і симпатіях, а по вмінню проводити навчання українською мовою. Ще в сільських школах, в оточенні української стихії, знайшлася частина вчителів, що самотужки вивчили б будь-яку мову, назбирали б потроху яких могли книжок і тепер можуть викладати по-українському. Це найбільш стосується установ соціального виховання, сільськогосподарських профшкіл, кооперативних та почасти мистецьких» [11, с. 18].

Як зазначає О. Субтельний, програма українізації вимагала 100 тисяч педагогів, а їх було лише 45 тисяч. Ця нагальна потреба штовхнула М. Скрипника до того, щоб спробувати запросити кілька тисяч учителів із Галичини, але йому не вдалося дістати на це дозвіл Москви, – можливо тому, що радянські власті лякала висока національна свідомість галичан... Інша проблема, що особливо гостро відчувалася в університетах, полягала в тому, що росіяни (а вони становили більшість викладачів вузів) часто відмовлялися користуватися «селянською» мовою. Типовим щодо цього був вислів професора Толстого з Одеси: «Я вважаю... всіх товаришів, які перейшли на читання лекцій українською мовою ренегатами» [26, с. 339].

Мобільною формою підготовки учителів у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах на той час були курси. Про них йдеться у Постанові НКО від 21 вересня 1920 року [22], 27 квітня 1925 року [20], від 28 червня 1925 року [20], 12 жовтня 1925 року [19] і 29 жовтня 1925 року [21] та ін.

Упродовж 1920–1923 року НКО було випущено декілька десятків постанов щодо українізації освіти, педагогічного персоналу, студентства, а часом наступна постанова повторювала попередню. Все це свідчило, що українізація йшла повільними темпами, з певним порушенням законів, часто їй чинили страшенний опір. Тут спрацьовував стереотип «сільськості», який був вагомим гальмом українізації. Свідченням цього є публікації в журналі «Шлях освіти», наприклад, стаття І. Н. «Українізація в справі народної освіти». Тут автор пише: «Головна маса населення в Україні на 1924 рік, як відомо, селянство, яке становить 88,1 % усього населення республіки. На селі пануюча мова була українська. До революції село зовсім не мало української школи, а «всякого рода» «культура» доходила до нього через попа, урядника, крамаря та вчителя або ще гірше через демобілізованого солдата. Всі вони були покалічені русифікацією і вважали себе за вищу істоту перед якимись там «мужиком, который даже говорить не умеет». У селянства склалося поняття, що про серйозні речі – політику, закон, науку можна говорити тільки російською мовою, що з людьми освіченими, з урядовцями, начальством не можна розмовляти інакше, ніж російською мовою. Відчуваючи шокроку зневагу до свого хахлацтва, наш селянин намагався при всякій зустрічі з «городським» чоловіком говорити «по-благородному», бо йому здавалося, що цим він

підносить пошану до себе, дає зрозуміти, що його не так вже легко обдурити, що й він не гірший за інших. Навіть пропозиція вчити дітей в школі на рідній мові зустрічала й багатьох місцях України опір від самого ж українського селянства: вона викликала підозріння, що «пани» хочуть обдурити селянство і дати не справжню науку, а якийсь сурогат, якого в місті «панські» діти не вчать» [11, с. 15–16].

Про те, що питання підготовки вчителів до викладання української мови та українознавства взагалі було на той час дуже важливим свідчать публікації у педагогічній пресі того часу. Зокрема, «Про мову українського вчителя» П. Сапухіна, «Мова вчителя на Кам'янецьчині» В. Зборовця, «Студіювання української літератури на вінницьких педагогічних курсах» Є. Троцюк. Педагоги звертали увагу на те, що «мовний інвентар українського вчителя класично вбогий... Кожному педагогові добре відомо, що теоретичному засвоєнню граматичних категорій почесного місця в нашій школі не відводиться. Найкращим способом до оволодіння мовою, по-правді, вважається наслідування. Але що мусять діти наслідувати, коли з уст одного вчителя вони чують зразки зворотів неподібні до аналогічних висловів другого навчителя і у обох разом однакові помилки? Отже, треба одверто признатись, що ми ними часто-густо провокуємо й скривджуємо в школі літературну мову, замість давати гарні її зразки. Таке становище ховає в собі надзвичайно серйозну загрозу як для української національної культури, так і для розумового зростання нашої молоді» [23, с. 113].

Окрім того, на учительській мові, як письмовій, так і усній, позначено вплив російської і її діалектів. Це позначилося і на фонетиці, морфології, синтаксисі, фразеології, лексиці. Вчителям також бракувало знань з граматики й правопису, їх мова виглядала напівграмотною, а то й зовсім безграмотною.

В. Зборовець закликав звернути найпильнішу увагу учителів на грамотність мови, спонукав культивувати мову своїх учнів: «Це завдання повинні виконувати не лише вчителі, що викладають українську мову, а й учителі інших дисциплін – математики, фізики, природознавства, суспільствознавства та ін. Від кустарництва треба йти до культури своєї мови. «До всіх завдань, що їх так багато тепер у нашого вчительства, треба признати ще одне – це працю над своєю вчительською мовою. Бо вчительська мова, як зброя навчання і виховання, є особливо важка перш за все в усіх шкільних і дошкільних установах соцвиху» [9, с. 123]. Удосконалення вимагала і мова тогочасних підручників.

Значної ваги на учительських підготовчих курсах з українознавства надавали літературі, яка є його важливою складовою, а у рамках радянської ідеології, повинна була «ілюструвати класові змагання та боротьбу за тієї чи іншої доби» [28, с. 88].

На першому курсі вивчали «лекційно-бесідним шляхом літературу феодальної доби, торговельного й промислового капіталу в першій половині XIX ст. Тут виявлялася суспільно-класова основа літератури, її

тісний зв'язок із формами економічної продукції, відірваність її від інтересів мови трудящих, самостійний розвиток творчості, що вийшла з колективу українського селянства. Підкреслювалася відсутність соціально визвольного чинника з дрібно маєткового панства (Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Гребінка, Куліш)» [28, с. 91]. Т. Г. Шевченко вважався «ідеологом пригніченого класу», тому його творам приділялася особлива увага на семінарських заняттях.

На другому курсі вивчалася українська література «доби промислового капіталу й початку робітничого руху». Тут аналізувалися твори «письменників етнографічного реалізму», акцентувалася увага на «жахливих картинах кріпацтва» у творах М. Вовчка, а також «підкреслювалася дрібно-міщанська ідеологія представників маєткового панства 40-х років (Стороженко, Ганна Барвінок)». У процесі занять встановлювався «зв'язок розвитку реалістичного напрямку в літературі з бурхливим розвитком промисловості», зверталася увага на «картини експлуатації робітників на цукроварнях, тютюнових фабриках, панських маєтках, на диференціацію селянства після кріпацтва, на боротьбу між багатіями і незаможниками, на роль сільської інтелігенції у цій боротьбі за творами Кониського, Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Грінченка, Старицького, Тобілевича та ін.» [28, с. 91].

Особливу увагу приділялося творчості Івана Яковича Франка, яка вивчалася курсантами «семінарійним шляхом».

На третьому курсі слухачі вивчали літературу доби імперіалізму «лекційно-бесідним шляхом». Особливо акцентувалася увага на соціальних проблемах села і міста, відірваності інтелігенції від життя мас, соціальні контрасти, процес розкладу буржуазії, зріст свідомості пролетаріату у творах В. Стефаніка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Винниченка, А. Тесленка, Лесі Українки. Закінчувалося студіювання літератури на Вінницьких педагогічних курсах «в'ясненням шляхом семінару головніших ідеологічних та літературних надбань у творчості письменників (переважно «гартованців» і «плужан») доби диктатури пролетаріату, а також аналізом економічно-соціальної методи в літературі» [28, с. 92].

Програма з української літератури багато уваги приділяла фольклору. Теми, що розроблялися семінарським шляхом, були максимально наближені до життя, стимулювали і зміцнювали фольклорну пам'ять курсистів, оскільки вимагали пригадати обряд, звичай, певну модель поведінки в громаді. В основу самого студіювання на курсах був принцип – «Виходити з життя, з матеріалу відомого, з власних спостережень, навіть власних переживань, і через аналіз всього того власного матеріалу переходити до певних висновків» [28, с. 90].

Питання, що розглядалися на семінарських заняттях, спонукали до пошукової українознавчої роботи, ведення спостережень стаціонарним методом, який був тоді у великій повазі у фольклористів та етнографів.

На семінарських заняттях студенти вивчали такі теми з фольклору України:

- 1) Заговори, що мені відомі, їхнє походження й форми господарства, що спряли їхньому поширенню.
  - 2) Як відбувалося весілля в нашому селі.
  - 3) Весілля у повісті Квітки «Маруся».
  - 4) Форми давнього шлюбу, що залишилися в сучасному весільному обряді.
  - 5) Зв'язок весільної обрядової символіки з деякими формами селянської економіки.
  - 6) Як у нашому селі відбувається колядування та щедрування, які пісні при цьому співаються?
  - 7) Як змінювалися колядки у процесі життя?
  - 8) Червоні колядки та їх відношення до усної народної поезії.
  - 9) Весняні звичаї, ігрища й хороводи, що відбуваються у нашому селі, їхній характер і мотиви.
  - 10) Весняні пісні, що співають у нашому селі, їхній характер в мотиви.
  - 11) Купальські обряди та звичаї в нашому селі й пісні, що співають на Івана Купала.
  - 12) Пісні побутового характеру, що співають у нашому селі, їхня краса, символіка, образність і визначений в них побут.
  - 13) Аналіз українських дум з боку їхньої ідеології, художніх постатів і стилю:
    - а) Дума про невільничий плач;
    - б) Дума про Марусю Богуславку;
    - в) Дума про Азовських братів;
    - г) Дума про Бондарівну;
    - д) Дума про Ганжу Андібера;
    - е) Дума про бідну вдову;
    - є) Дума про смерть козака-бандуриста;
    - ж) Дума про діда Михейка (як пародія).
  - 14) Походження українських дум.
  - 15) «Бармашиха» Поліщука, як зразок писаної думи, її художня вартість.
  - 16) «Дума про трьох вітрів» Тичини, як зразок писаної думи, її відношення до усних дум.
  - 17) Спогади про казки мого дитинства та їхнє виховуючі значення.
  - 18) Легенди, що зв'язані з певною місцевістю у нашому селі.
  - 19) Незібрані нами на селах народні твори, в яких відбулися події сучасної революції.
  - 20) Народні твори, що зв'язані з релігійним забобонами останнього часу.
  - 21) На творах яких відомих мені письменників відбилася усна поезія
-

і в чому саме?

22) Інценівки: «Ів. Купала», «Веснянка», «Заговор», «Ганжа Андибер» [28, с. 90].

Викладачі курсів звертали увагу на виховний потенціал українського фольклору, на семінарських заняттях розроблялися такі твори патріотичного змісту, особливо думи та історичні пісні.

Необхідність вивчення усної народної творчості на курсах перепідготовки вчителів вмотивовувалася таким чином. Фольклор відображає весь спектр життя на селі: економічні відносини, побут, звичаї, обряди й навіть забобони, відбиває весь світогляд селянина. Сільським юнакам, які ступають на педкурси (таких 85 %), дуже близьке й зрозуміле життя хліборобів та їхній світогляд, бо вони тісно зв'язані з ним.

Не пройшло повз увагу курсистів питання виховного потенціалу фольклору у контексті родинного виховання. Так, на семінарському занятті «Спогади про казки мого дитинства та їхнє виховне значення» студенти пригадували казковий епос, який передали їм у спадок бабусі та мами, визначали його регіональні особливості, розповідали про ті враження, які довелося їм пережити у процесі ознайомлення з цими перлинами фольклору рідного краю.

Курсанти також вчилися інценівувати народні свята, наприклад, «Івана Купала», водити весняні хороводи «А ми просо сіяли», «Мак», «Огірочки», «Ящур» і відповідно до цього розроблялися плани виховних заходів та уроків для школи. Слухачі курсів складали також п'єси для дітей за сюжетами популярних народних дум. Керівник курсів вмотивовує вивчення усної народної творчості вимогами часу. Знання усної народної поетичної творчості, народних звичаїв, традицій, специфіку проведення народних свят давали змогу учителям краще зрозуміти своїх учнів, їх психологію, світогляд, економічні відносини села, побут. Цінним є те, що в кінці підготовчого курсу слухачі уклали колективну збірку «Усна поезія Поділля».

«Студіюючи усну народну творчість, – писала Є. Троцюк, – курсанти, з одного боку, мають у своєму розпорядженні цілком відомий, близький і зрозумілий матеріал, який береться ними безпосередньо з життя, а не з книг; з другого боку, студіювання цього матеріалу дає можливість привчати курсантів свідомо дивитися на обряди, звичаї та забобони, якими просякнутий увесь світогляд несвідомої селянської маси» [28, с. 90].

Тут варто звернути увагу на слово «забобон» і означення селян «несвідомою масою». Словом «забобон» замінено термін світогляд, щоб підкреслити авторську позицію щодо релігії, віри наших пращурів. У дусі того часу вжито вислів «несвідома селянська маса», оскільки саме так вожді пролетаріату називали українських селян через несприйняття ними комуністичних ідей. На нашу думку, це була данина часу, оскільки стаття загалом свідчить про непересічний інтелектуальний рівень автора та

високу національну свідомість.

В основу вивчення фольклору було покладено принцип – виходити з життя, з матеріалу відомого, з власних спостережень і навіть власних переживань, і «через аналіз всього того власного матеріалу переходити до певних висновків».

Наприклад, студіювання весільних пісень складалося з кількох етапів, а саме:

- а) курсанти з'ясовували, «як відбувається весілля у нашому селі;
- б) аналізували весільний обряд, описаний у повісті Квітки-Основ'яненка «Маруся»;
- в) на основі етнографічного та історичного матеріалу розглядали елементи форм давнього шлюбу, що залишилися в сучасному весільному обряді;
- г) «зв'язок весільної обрядової символіки з деякими формами селянської економіки» [28, с. 94].

Вивчення української літератури на вчительських курсах включало три складових:

- а) самостійне читання курсантами певного мінімуму художніх творів;
- б) семінарські заняття;
- в) лекції-бесіди [28, с. 92].

До самостійного опрацювання курсантам давали список творів, які вони повинні були прочитати впродовж року, викладачі пропонували вести читацькі щоденники, в яких необхідно було занотовувати свої враження від кожного літературного твору. Періодично (не менш одного разу на триместр) проводилися колективні обговорення прочитаного, щось на зразок сучасної конференції [28, с. 93].

На семінарських заняттях курсантів учили самостійно аналізувати твори українських письменників, «залучали до наукової праці, кожен ставав дослідником, працював активно, виявляв ініціативу; кожному довелося збирати матеріал, складати тези, робити доповідь. Такий шлях праці давав курсантам цілу низку потрібних, висунутих сучасним життям навиків: працювати колективно, стисло висловлювати думки, нести відповідальність за свою роботу перед громадою» [28, с. 98].

Питання українізації освіти засобами фольклору було наскрізним у педагогічних часописах «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Новими стежками». Про це свідчать праці М. Васильківського [1], О. Виховського [2], Й. Возового [3], І. Галюна [4], Т. Гарбуза [5], С. Гашинського [6], М. Дмитрука [7], М. Заваригина [8], М. Зінчука [10], С. Кириченка [12], О. Кобилянський [13], П. Колісниченка [14], А. Лазаріса [15], Л. Миловичова [16], О. Музиченка [17], А. Приходька [18], М. Скрипника [24], П. Солодуба [25], А. Сухого [27], Є. Троцюк [28], В. Шамро-Вовка [29] та багатьох інших цікавих дослідників того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильківський М. Завдання, програма й методика курсу українознавства в плані українізації / М. Васильківський // Шлях освіти. – 1926. – № 10. – С. 27–50.
  2. Виховський О. Соціальне будівництво та українська інтелігенція / О. Виховський // Рад. освіта. – 1929. – № 7–8. – С. 5–8.
  3. Возовий Й. Етнографія в сільській школі / Й. Возовий // Рад. освіта. – 1929. – № 9. – С. 72–74.
  4. Галюн І. Краєзнавство і школа / І. Галюк // Рад. Освіта. – 1929. – № 9. – С. 72–74.
  5. Гарбуз Т. По свіжих слідах учительських курсів гієрепідготовки / Т. Гарбуз // Рад. освіта. – 1925. – № 8. – С. 65–66.
  6. Гашинський С. Основи сучасного краєзнавства і як вони переломлюються в школі / С. Гашинський // Рад. освіта. – 1926. – № 7–8. – С. 21–23.
  7. Дмитрук М. Практична участь освітян у краєзнавстві / М. Дмитрук // Рад. освіта. – 1929. – № 11. – С. 54–56.
  8. Заваригин М. Краєзнавча робота та хата-читальня / М. Заваригин // Новим шляхом. – 1928. – № 2–3. – С. 50–51.
  9. Зборовець В. Мова вчительства на Кам'яниччині / В. Зборовець // Шлях ОСВІТИ. – 1926. – № 10. – С. 123.
  10. Зінчук М. Посилити знання з українознавства / М. Зінчук // Рад. освіта. – 1929. – № 9. – С. 68–71.
  11. І. Н. Українізація в справі народної освіти / І. Н. // Шлях освіти. – 1924. – № 10. – С. 15–18.
  12. Кириченко С. За якість учителя / С. Кириченко // Рад. освіта. – 1926. – № 6. – С. 6–9.
  13. Кобилянський О. Якими повинні бути учительські курси / О. Кобилянський // Новим шляхом. – 1928. – № 1–5. – С. 50–54.
  14. Колісніченко Л. Українознавство / Л. Колісніченко // Шлях освіти. – 1924. – № 7. – С. 166–170.
  15. Лазаріс А. Українське краєзнавство та перспективи його розвитку / А. Лазаріс // Рад. освіта. – 1925. – № 5. – С. 49–51.
  16. Миловидов Л. Краєзнавство в нових програмах і підручниках 1-го концентру / Л. Миловидов // Рад. освіта. – 1930. – № 4. – С. 42.
  17. Музиченко О. Краєзнавство в комплексних програмах та його метод / О. Музиченко // Шлях освіти. – 1925. – № 5–6. – С. 70.
  18. Приходько А. Українізація народної освіти / А. Приходько // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 13–19.
  19. Про наукових робітників, що можуть викладати українською мовою. Постанова НКО від 12 жовтня 1925 р. // Інф. зб. НКО. – 1925.
  20. Про перехід всіх 3-річних педкурсів на українську викладову мову: Постанова НКО від 28 червня 1925 р. // Інф. зб. НКО. – 1925.
  21. Про українізацію учбових закладів Профосу: Постанова НКО від 29/X 1925 р. // Інф. зб. НКО. – 1925.
-

22. Про українознавчу підготовку працівників освіти: Постанова НКО від 28 червня 1920 року // Інф. зб. НКО. – 1920.
23. Сапухін П. Про мову українського вчителя / П. Сапухін // Шлях освіти. 1926. – № 10. – С. 113.
24. Скрипник М. О. Сучасні проблеми українського культурного процесу / М. Скрипник // Шлях освіти. – 1929. – № 5–6. – С. 24.
25. Солодуб П. Українізація науково-учбових закладів та науки // Рад. освіта. – 1925. – № 6–7. – С. 1–6.
26. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – С. 339.
27. Сухий А. Курси для перепідготовки в м. Кам'янець-Подільському / А. Сухий // Рад. освіта. – 1924. – № 8. – С. 74–76.
28. Троцюк С. В. Студіювання української літератури на Вінницьких педагогічних курсах / С. Троцюк // Шлях освіти. – 1925. – № 12. – С. 88–98.
29. Шамро-Вовк В. Перспективи перепідготовки вчителя / В. Шамро-Вовк // Рад. освіта. – 1925. – № 5. – С. 9–15.